

Claus Leggewie

Nadnacionalni spomin in evropska identiteta

Trditev, da je Evropa v krizi, je že uveljavljena puhlica. Najprej je krizo povzročala "širitve", nato "poglabljanje", zdaj imamo ustavno krizo. Francosko predsedovanje Evropski uniji je kljub hiperaktivnemu predsedniku Sarkozyju le malo vplivalo nanjo, trenutno češ ko predsedovanje z evroskeptikom Vaclavom Klausom na čelu pa ne daje veliko upanja. Zato bi bilo prijetno presenečenje, če bi evropske parlamentarne volitve, ki bodo od 4. do 7. junija letos v trenutno 27 državah članicah, vsaj pritegnile zasluženo pozornost. Žal vse kaže, da je ne bodo.

Politična prihodnost Evropske unije je očitno še vedno negotova. To pa ne velja za evropsko preteklost. Odkar so jeseni 2007 v Bruslju odprli Evropski muzej, ni manjkalo porogljivih pripomb, češ da Evropa morda nima ustave, ima pa vsaj muzej. Glede na evropske težave torej morda ni prezgodaj, da ji posvetijo muzej?

Morda je tehtnejše vprašanje, ali imajo Evropejci — številni milijoni državljanov Evropske unije, pa tudi Švice, Ukrajine, Turčije in Norveške —, z drugimi besedami največje ljudstvo prihodnosti na svetu, skupne spomine in skupno zgodovinsko zavest. Ali pa bi jih morali imeti že zato, da bi se lažje spopadali s svojimi političnimi težavami. Posamezni evropski narodi so oblikovali bogastvo vzorčnih pravljic in legend, ki jim omogočajo solidarnost znotraj vzpostavljenih meja. Kaj pa združena Evropa? V kakšnem pomenu besede je njen spomin "razmejen"? Je evropski spomin razdeljen med evropske narode kot "skupni spomin"? Ali pa evropski spomin ločuje evropske narode med seboj in tako povzroča "spominsko ločnico"?

Skeptiki — bodisi v Londonu, Parizu ali Atenah, da ne omenjamo Varšave — ne zaupajo nobeni nadnacionalni razpršeni evropski ideji, ker omejuje narodno in parlamentarno suverenost držav članic. Tisti, ki občutijo to nevarnost, so mnenja, da se ni vredno truditi za skupni evropski spomin, ker le obuja stara nasprotja.

To so potrdili ogorčeni spori zaradi izгона in etničnega čiščenja po letu 1944. Nič zgovorneje ne ilustrira tega, kako je mogoče uzakoniti zgodovinske spore kot nedavna pripomba poljskega predsednika v zvezi z razpravo o evropski ustavi, češ da bi morali žrtve nacizma vključiti v vsak izračun deleža poljskih glasov v sodobni Evropi. Za zagovornike koristi posameznih narodov je Evropa v bistvu območje proste trgovine, ki deluje kot skupnost le v primeru napada od zunaj; ob tem se velja spomniti na vojno proti zunanjim in notranjim sovražnikom v času nacizma.

Nacističnega poraza maja 1945 se res spominjajo skoraj povsod na celini. Vendar pa smo v estonski prestolnici Talinu leta 2007 lahko videli, kakšne

spore lahko to povzroči. Selitev sovjetskega spomenika — ki ga ob Baltiku razumljivo dojemajo kot spomenik desetletjem okupacije in zatiranja — iz mestnega središča je pripeljala do prave nacionalistične krize med Estonijo in Rusijo. Zanimivo je, da posledica ni bila kriza med Evropsko unijo in Rusijo, kar jasno kaže, kako malo je Evropa čutila, da je del dogajanja. Jorge Semprún je z mislijo na doživljanje sovjetske okupacije v vzhodni Evropi med proslavo 60. obletnice osvoboditve koncentracijskega taborišča v Buchenwaldu (kjer je bil zaprt od 1943. do 1945.) v svojem govoru pripomnil, da bi širitev Evropske unije lahko bila kulturno in stvarno uspešna le v primeru, "če bi delili in poenotili spomine".

Zato trdim, da bo vsak, ki evropski družbi želi dati politično identiteto, ocenjeval razpravo in priznanje spornih spominov enakovredno s sporazumi in pogodbami, skupno valuto in odprtimi mejami.

Prvi krog: Holokavst kot škodljiv ustanovni mit

To povzroča splošen problem: Evropa ne more izpričati junaških dejanj kot nekoč njene državne članice, lahko se le zgodovinsko poglobljeno spominja tragedij dolgega dvajsetega stoletja. Potruditi se mora in vključiti priznane nečlanice in nekdanje sovražnice. Ta poskus nevtraliziranja ponovne nacionalizacije spomina lahko uspe, če bodo mejniki nadnacionalnega in mednacionalnega spomina — njegova sidra in točke, na kateri izginejo, če smem tako reči — postavljeni v koncentričnih krogih, ki bodo ponazarjali datume in kraje od 27. januarja 1945 dalje.

Datuma osvoboditve Auschwitza se danes spominjajo po vsej Evropi kot dneva spomina na holokavst. Skupno obujanje spominov na edinstven zločin proti človeštvu, pomor evropskih Židov, je za Evropo negativen ustanovni mit. Evropeizacija nemške politike spomina — Timothy Garton je ironično govoril o nemški normirani DNK — je na prvi pogled pohvalna, kajti antisemitizem in fašizem sta bila stvarna pojava, ki sta vplivala na celotno Evropo, in tudi pomor Židov ne bi bil mogoč brez širokega sodelovanja evropskih vlad in ljudstev. Danes je *mémorial de la shoah* (spomenik žrtvam koncentracijskih taborišč) v Parizu videti samoumeven, medtem ko se na Poljskem po razpravi o pogromu v Jedwabnu (ki nikakor ni bil osamljen dogodek) začel proces sorodnega dojetja, ki bo glede na tleči antisemitizem v državi morda trajal več let.

Je holokavst za sodobno Evropo lahko politični opomin? To naj bi bil sprejel Stockholmski mednarodni forum o holokavstu januarja 2000. Njegov edini mandat je bil (prvič in zadnjič) na preizkusu istega leta v Avstriji, ko je Wolfgang Schüssel s svojo Avstrijsko ljudsko stranko (ÖVP) oblikoval koalicio z Avstrijsko svobodnjaško stranko (FPÖ) razvpitega zanikovalca holokavsta Jörga Haiderja. To je leta 2007 pod okriljem Nemčije pripeljalo do pobude, da bi v celotni Evropski uniji prepovedali zanikati holokavst. Vprašanje je, ali je moralno in etično potrebno pripeljati holokavst v sedanji čas in ali je uzakonitev tega nekaj, s čimer bi se morala ukvarjati politika.

Vendar je ta pot vprašljiva tudi v spominski kulturi. Dogajanje med drugo svetovno vojno je vsekakor vplivalo na vse Evropejce, tudi na nevtralne narode in tiste z obrobja, in je še danes pomembna tema. Za marsikoga v Veliki Britaniji ali na Portugalskem holokavst skoraj nima zveze z njihovim narodom. Taka perspektiva vodenja je še bolj vprašljiva, kadar jo uveljavljamo kot temelj za obravnavo zločinov proti človeštvu, ki so jih zagrešile komunistične države po vsej srednji in vzhodni Evropi.

Drugi krog: Je bil sovjetski komunizem enako zločinski?

Z zanikanjem holokavsta, ki je kaznivo v večjem delu Evrope, se pojavi vprašanje, ali bi moralo biti nezakonito tudi zanikati sovjetske zločine. Ko je to vprašanje na evropski ravni zastavil član evropskega parlamenta iz Litve in nekdanji predsednik litovskega parlamenta Vytautas Landsbergis, med zahodnoevropskimi politikami ni našel somišljenikov in zadeva je padla v vodo. S tem pridemo do drugega kroga ali natančneje povedano, do druge polovice kroga, ki naj bi nudil celotni pregled izkušenj s totalitarizmi dvajsetega stoletja. Za narode, ki jih je okupirala Rdeča armada, je 8. ali 9. maj 1945 še vedno začetek druge okupacije, ki je za predstavnike intelektualcev srednje in vzhodne Evrope "enako zločinska" (besedno zvezo je na knjižnem sejmu v Leipzigu 24. marca 2004 uporabila Sandra Kalniete). Ne morejo ga sprejeti kot datum splošne osvoboditve, kot vedno bolj vsiljivo zahteva ruska spominska kultura. Kot vse grobo začrtane in spolitizirane različice teze o totalitarizmih to naglo pelje k nejasnim izgovorom za relativizacijo; izenačevanje dogodkov na eni strani ali na obeh je po letu 1990 prevladovalo tudi v nemški spominski kulturi. Največji problem evropskih spominskih kultur je ugotoviti, kaj je bilo tako posebnega pri prelomu s civilizacijo industrijske birokracije, ki zanika pomor evropskih Judov, ne da bi pri tem dogmatično zavrnila zgodovinsko primerjavo in omalovaževanje sistematičnega izčrpanja "razrednih sovražnikov" in "sovražnikov ljudstva" na območju Sovjetske zveze.

Dejstvo, da so na videz soglasni nasprotniki fašizmu molčali o gulagih (ali jih primerjali s koncentracijskimi taborišči) je posledica sprtnosti družbe v času hladne vojne, ki nikakor še ni presežena, kot se je pokazalo 2007. v Talinu. Tekmovalnost in hierarhija med spominoma na holokavst in koncentracijska taborišča, če smem uporabiti grobo, skoraj poslovno terminologijo, je bržkone najpomembnejše breme "ločenega" spomina, ki ne želi ločevati, temveč združevati. Vendar vseh nasilnih dejanj v dvajsetem stoletju ne moremo povezati z negativno ikonografijo holokavsta. Nekdanji član komunistične partije Semprún je v svojem govoru v Buchenwaldu, ki so ga Rusi po letu 1945 uporabljali za taborišče, izrazil upanje "da bo ob naslednji spominski slovesnosti čez deset let izkušnja gulagov že vtkana v kolektivni evropski spomin. Upajmo, da bodo *Zgodbe s Kolime* Varlama Šalamova takrat že uvrščene ob bok knjig Prima Levija, Imreja Kertésza in Davida Rousseta. To bi predvsem pomenilo, da polovica Evropejcev ni več ohromljena, pa tudi to, da je Rusija napravila odločilni korak v demokracijo".

"Vzhod srednje Evrope" kot enoten pojem je zahodnjaška izmišljotina, ki ne priznava razlik med narodi, in to velja tudi za spomin. Stefan Troebst loči štiri območja: v baltičnih državah, na Hrvaško in Slovaško prevladuje jasno in soglasno odklonilen odnos do komunizma, medtem ko na Poljskem, Madžarskem, v Češki in Ukrajini obravnavajo preteklost (vedno bolj) polemično. Bolgarija, Romunija, Srbija, Makedonija in Albanija imajo do komunistične preteklosti bodisi protisloven odnos ali pa so neopredeljene, medtem ko Rusija, Belorusija, Moldova in druge države nekdanje Sovjetske zveze v družbenih elitah in ideologiji kažejo visoko stopnjo kontinuitete. V tej skupini Stalina pogosto pojmujejo kot edinega poveljnika v "veliki domovinski vojni", in to zagovorniško gledišče zajema tudi njegov zatiralški in morilski značaj znotraj Rusije.

V prikriti samovolji oblastnih struktur po razpadu Sovjetske zveze je zločinska preteklost, ki se je še niso lotili, lahko škodljiva, ker zapira pot v demokracijo. Možnost ruske samovoljne izločenosti iz Evrope ni le posledica odobravanja in zagovarjanja preteklosti politike, temveč ima lahko tudi globlje vzroke.

Predhodni povzetek kaže na tri razloge za obstoječo nesomernost evropskega spomina. Prvi je prepričanje o edinstvenosti holokavsta (zlasti iz nemške perspektive), povezano s priznanjem trpljenja Rusov med drugo svetovno vojno, kar nehoti preprečuje zavest o "rdečem totalitarizmu". To velja tudi za obravnavo zgodovine Nemške demokratične republike v združeni Nemčiji, kjer se je delno ohranil mlačen pogled na fašizem, zločine Enotne socialistične stranke Nemčije ali SED (Vzhodnonemška komunistična stranka) pa radi relativizirajo, kot so po letu 1945 v Zahodni Nemčiji relativizirali nacistične zločine. Sem sodijo tudi spori zaradi politike do javnih spomenikov in muzejev, ki se ukvarjajo z dediščino NDR, v vzhodni Nemčiji. Lahko le upamo, da bo najnovejša zakonodaja boljše podlaga za načelo, da tisti, ki govorijo o fašizmu, ne bi smeli molčati o stalinizmu — in obratno.

Drugič, nesomernost pojmovanja gulagov in holokavsta pojasnjujejo z dejstvom, da je bil pomor evropskih Judov veliko bolj očiten. Zločini komunističnih režimov, ki so od leta 1917 do danes nje Kitajske in Severne Koreje terjali življenja kakšnih sto milijonov ljudi, niso bili primerljivo čaš čeni ali odlikovani. Drugače povedano, nacistična Nemčija je pobijala predvsem pripadnike drugih ljudstev, komunisti v Rusiji in na Kitajskem pa pretežno pripadnike svojega. Vendar je to prepričanje zmotno, če želimo biti natančni in upoštevati, da so ruske in kitajske "kolonialne sile" preganjale ljudstva v vzhodni Evropi, srednji Aziji in Tibetu.

Tretji razlog, ki ga občasno navajajo, je dejstvo, da je ta morilska izkušnja v bistvu vzhodnoevropskega značaja. Vendar v zahodni Evropi ne moremo trditi, da nas stalinizem ni popolnoma nič prizadel; to dokazuje že članstvo komunističnih strank zahodno od železne zaves, v negativnem pomenu pa tudi dolgoletno delovanje antikomunizmu nasprotujoče ideologije v zahodni Evropi. Medtem ko je bilo to podlaga za miroljubno sožitje s tako imenovanimi ljudskimi republikami in je morda prispevalo k premagovanju evropskih ločnic, pa je že dokazano, da se je to dogajalo na račun skupin, ki zagovarjajo človekove in državljanske pravice.

Tretji krog: Izgon kot skupna evropska travma?

Prevladujoči spomin na drugo svetovno vojno se nanaša na preseljevanje prebivalstva z velikih območij in v milijonskih številkah. Iz te perspektive, ki se jo je zaznamoval propad velikih imperijev devetnajstega stoletja, je holokavst začel veljati za izjemno grozljiv primer etničnega čiščenja. V nemški zgodovinsko literaturi (*Historikerstreit*) je nastal hud škandal, ker je zgodovinar Andreas Hillgruber poskusil uveljaviti "dvojni spomin", z drugimi besedami, vzpostaviti nasprotje med spominom na "Auschwitz" in evropske Jude ter "Nemmersdorf" in nemške žrtve izгона in posilstev. Trditev Richarda von Weizsackerja, da so bili Nemci med drugo svetovno vojno in po njej tudi žrtve zgodovine, ki se je začela leta 1933, se je že vrnila v javne razprave, vendar brez opravičujočega tona in primerjanja, ki sta bila dolgo znalična za razprave o "zločinskem izgonu".

Evropska razsežnost tega vprašanja se še ne jasni, in ravno s tem — s spominom na "preseljevanje prebivalstva" v dvajsetem stoletju, od armenskega genocida do nekdanje Jugoslavije — se odpira tretji, zelo sporen krog. Vanj sodijo deportacije, ki so jih izvajale totalitaristične diktature na zasedenih ozemljih, pa tudi etnična čiščenja, ki so bila od devetnajstega stoletja dalje skoraj neizogibna povsod, kjer je nacionalna stavba (z demokratičnimi različicami) podlegla nori ideji, da je notranjo in zunanjo varnost ter politično legitimnost mogoče doseči le na podlagi etnično homogene skupnosti. Posebne

težave, ki jih imajo danes na primer Čehi z moralno-političnim priznanjem izгона sudetskih Nemcev, so verjetno nastale zaradi dejstva, da je odlok izdala meš čansko-demokratska vlada pod vodstvom Edvarda Beneš a. Podoben primer je jugoslovanska tragedija po letu 1991, pri kateri je največja ovira za dojetje morda to, da nasprotij med nestrpnimi Srbi in Hrvati, Bošnjaki in kosovskimi Albanci ni zakrivil avtoritarni Titov režim, temveč nestrpne demokracije, v katerih je bilo — in je — nacionalistični večini malo mar za zaš čito etničnih in verskih manjšin.

Zgodovina etničnega čiš čenja na prvi pogled tež ko prispeva k razvoju skupnega spomina, ker še e ni del preteklosti, drugače povedano, ker ni zaključena in še naprej deli spomine kot nož, ki reže ranjeno telo. Pobude, kakrš ni sta Evropska spominska mreža in Solidarnost, se bojujejo le proti izrecno nacionalnemu in v preteklost zadržemu čiš čenju, ki ga po mnenju kritikov podpira nemški *Zentrum gegen Vertreibung* (Center proti izgonu). Pobudniki centra, zlasti Liga izgnancev, so zaradi polemik med prireditve in razstave morali vključiti evropsko in svetovno razsežnost, da je Center nazadnje lahko postal del Evropske mreže. Vendar bo verjetno še dolgo trajalo, preden se bodo Poljaki in Nemci privadili misli na skupno avtorstvo šolskih učbenikov, kar so Nemci in Francozi že uveljavili (čeprav še po 40-letnem spravnem obdobju).

Primer izгона osvetljuje sporno naravo skupnih spominov tako v notranji kot za zunanji politiki. V zahodni Evropi so taki spori priložnost za ponovno uveljavitev delitve na desnico in levico, na vzhodu pa ženejo nacional(istič)ne sile (tudi na levici) v boj proti evropsko usmerjenim liberalnim krogom. Geopolitične in geostrateške delitve v "stari Evropi", ki jih je zamrznilo blokovsko spopadanje velikih sil v času hladne vojne, spet silijo na površje. Vendar združevanja nove Evrope ne ovirajo stari spori, temveč novi — zaradi varnosti, energetskih virov, strpnosti itn. —, in ravno ti so pripeljali do obujanja "Evrope narodov". Poleg tega jih pogrevajo domači politični prepiri: poljska nepopustljivost pri vprašanju izгона je seveda povezana z dolgo zatajevano, nazadnje pa ihtavo obravnavano komunistično preteklostjo. V vseh postkomunističnih družbah se dediči nomenklature in potomci pogosto kompromitirane avtoritarne desnice bojujejo za zgodovinsko legitimnost, njeno pomanjkanje pa nadomeš čajo z narodnostnimi in nacionalističnimi čustvi.

Četrti krog: Armensko vprašanje

Četrti krog se odpira z vprašanjem, kje so evropske meje in v kakšnem obsegu se nadnacionalne identitete znotraj Evropske unije širijo prek narodnostnih meja v Evropi in zunaj nje. Številni evroskeptiki namigujejo, da še zlasti Turčija zaradi svoje "drugačne" kulturne in verske zgodovine nikdar ne bi mogla deliti evropske "skupne usode". Celo Britanci, najodločnejši zagovorniki turškega članstva v EU, so posredno podprli to stališče, ker Unijo dojemajo kot območje proste trgovine brez kulturnega spomina. Razsežnosti skupnega spomina pri nobenem drugem vprašanju niso tako jasne kot v domnevni kulturni meji med splošno definicijo "islamske" in "laične" Evrope. Ne glede na dejansko stanje "razkristjanjevanja" v Evropi številni v njem vidijo zgodovinsko enotnost spomina in usode, ki je v nasprotju z islamom in Turčijo. Kemalizem je bil istočasno odličen primer procesa približevanja zahodu, laična turška republika pa najboljši dokaz, da je tak proces lahko uspešen. Če bi Evropa svojo laičnost jemala resno, verska pripadnost ne bi ovirala integracije znotraj skupnosti, ki se selijo, in tudi ne v odnosu do neevropskih dežel. Marsikaj drugega pa bi jo nedvomno ovirala, na primer premajhna demokratičnost in razvitost ter "armensko vprašanje". Večina

liberalnih in laičnih Turkov se odločno upira priznanju tež e zgodovinske odgovornosti "za genocidni pomor" (če ne kar genocid) stotisočev Armencev leta 1915. Vpraš anje se tako spreminja v neformalni kriterij za članstvo tako v turš kem parlamentu kot v parlamentih držav članic EU.

Francozi in Švicarji so temu vpraš anju pripisali velik pomen, sklicujoč se na predhodni primer "laž i o Auschwitzu", in prepovedali zanikanje armenskega genocida. Nemš ki parlament je ubral previdnejš o pot in objavil stališ ča, usklajena s sploš nim mnenjem. Vse kaž e, da se bo celotna Evropa v zvezi z armenskim vpraš anjem najprej spominsko razcepila, preden se bo lahko uskladila. Vendar je soglasje mož no le v nasprotnem pristopu, z drugimi besedami, ko se bo Turčija sprijaznila z armenskim vpraš anjem na evropski način, tako znotraj držav e kot na mednarodnem odru, v odnosih s starimi zaveznicami in sovraž nicami. Medtem ko v Turčiji občasno uporabljajo izraz "genocid", pa na sploš no vztrajajo pri bistveni razliki med "pokolom" (*katliam* ali *kiyim*) med drugo svetovno vojno, ki ga priznavajo in obž alujejo, in "genocidom" (*soykirim*), ki ga odločno zanikajo.

Polemika je dobila nadnacionalne razsež nosti tudi zato, ker ima za turš ko diasporo čustven naboj, povsem drugačen od tistega v armenskih diasporah v ZDA in Franciji. To je prvič priš lo na dan marca 2006, ko so nacionalistični skrajnejš i pod vodstvom nekdanjega turš kega predsednika Süleymana Demirela in nekdanjega predsednika Turš ke republike Severni Ciper Raufa Denktasha med množ ičnim zborovanjem v spomin na smrt Talat Paš e v Berlinu ubrali zelo militaristične tone. Mobilizacijo so preprečili, vendar pripetljaj kaž e, da preseljevanje ljudi med državami zlahka povzroči, da se nerazreš eni nesporazumi o evropski zgodovini sprevrž ejo v notranjepolitične spore. Armensko vpraš anje, ki je po mnenju Turkov njihova izključno notranjepolitična zadeva, je povezano z enakimi narodnostno nacionalističnimi reakcijami proti kritikom politike preseljevanja v turš kih in islamskih krovnih organizacijah, katerih reprezentativna legitimnost je sporna.

Peti krog: Evropsko obrobje

Na berlinskem Steinplatzu ni spomenika ž rtvam armenskega genocida v bliž ini kraja, kjer je bil umorjen Talat Paš a in kjer je ž elelo imeti shod na "stotisoče" turš kih nacionalistov. Vendar na različnih koncih tega precej zanemarjenega parka najdemo dva spomenika ž rtvam stalinizma in nacizma, postavljena v začetku 50. let preteklega stoletja. Steinplatz bi torej skoraj lahko simboliziral prej orisano zgodovino evropskega spomina. Vendar bi manjkala še en pomnik, in sicer tisti iz petega kroga, pomnik evropski kolonialni zgodovini. Ob njem bi se lahko poklonili Berlinski konferenci leta 1884, na kateri so pod zaš čito Nemcev razdelili belgijsko kolonijo Kongo v skladu z evropskimi interesi. V Nemčiji so sorazmerno pozno in še to med sploš nim procesom "sprijaznjenja s preteklostjo" začeli govoriti o kolonialnih zločinih, predvsem tistih, ki so jih zagreš ili nad pripadniki ljudstev Herero in Nama. Opravičevanja in ž alovanja za kolonializmom v Nemčiji ravno zato v resnici ni, v nasprotju z drugimi državami, kjer so poskuš ali uveljaviti zakone, po katerih bi morali v š olske učne načrte obvezno vključiti "pozitivne vidike" kolonializma.

To š iroko področje obsega zgodovinsko obdobje od suž enjstva do sedanje neokolonialistične gospodarske politike. Za vse to naj ponudim le en primer: leta 2006 je Evropska unija na proš njo Združenih narodov poslala svoje čete v Kongo, da bi nadzirale potek tamkajš njih volitev. O tem bi bilo treba razpravljati, bodisi na sploš no, ali je prav v primeru dvoma podpirati demokratizacijo z uporabo zunanjih vojaš kih sredstev, ali o tem, ali si

postkolonialna Evropa zaradi preteklosti, ki je bila redko kje okrutnejša a kot v centralni Afriki, etično lahko privošči tak poseg. Tako pa nikoli ni prišlo do razprave na evropski ravni; vsak narod je ta poseg ocenil po svoje, v skladu s svojo tradicijo. V glavnem so dokazovali, da ima Kongo bogate naravne vire in da bi nestabilnost v deželi pospešila preseljevanje v Evropo ter teroristom omogočila varno pribežališče. Ali nista uvedba in krepitev demokratičnih razmer v deželi, ranljivi zaradi diktature in šibke državne oblasti, državljanskih vojn in plemenskih poglavarjev, sami sebi namen? To je zatrjevala Evropska unija, hkrati pa jo je zanimalo le razkazovanje izurjenosti in sposobnosti njene vojske. Z drugimi besedami, želela je pokazati, da je sposobna nastopati na "svetovnem odru".

Pozornost vzbujajo dejstva, da v Nemčiji parlamentarna razprava o vojaškem sodelovanju v Kongu ne pri zagovornikih, ne pri nasprotnikih skoraj ni imela etičnega podtona, povsem drugače kot pri drugih "območnih operacijah". Leta 1999 sta ministri Rudolf Scharping in Joschka Fischer iz Socialdemokratske stranke in Stranke zelenih upravičila poseg na Kosovu z istim vzrokom ("Auschwitz"), zaradi katerega sta ga dotlej zavračala. Tedaj pa je bil vojaški poseg iz humanitarnih razlogov zaradi "Auschwitza" očitno potreben. Tudi po Afganistanu je občutek moralne dolžnosti zahteval, da ne pustijo Amerike same v "vojni proti terorizmu". Šele leta 2003 je prevladalo mnenje, češ da je nadaljnje vojaško posredovanje v Iraku v sodelovanju z ZDA škodljivo za "nacionalni interes". Nasprotno pa evropska kolonialna zgodovina ni bila niti enkrat omenjena, in to kljub levičarski opoziciji v državah in evropskih parlamentih, kjer so razpravljali o neokolonializmu pod vojaškim okriljem. Ali se na to ne bi bilo treba odzvati? Navsezadnje se enako neetično ravnanje nadaljuje v obliki sodelovanja med evropsko zunanjo politiko in podjetji, ki v Kongu želijo mir pretežno zato, da bodo tam lahko nemoteno trgovali. Obseg take trgovine seveda ni nič v primerjavi s kolonialnim izkoriščanjem v devetnajstem in dvajsetem stoletju, vendar pa bi vsak, ki bi v centralno Afriko želel pripeljati spodoben napredek in demokracijo, moral upoštevati tudi to neprijetno plat zgodovine. Propagandno geslo na to temo bi lahko bilo: Kdorkoli v Evropi želi govoriti o holokavstu, tudi ne bi smel molčati o kolonializmu.

Kraljevi muzej za centralno Afriko v Tervurnu blizu Bruslja je to upošteval le delno. Ustanovljen je bil leta 1910 in do nedavnega je zgodovino belgijske politike v Kongu predstavljal kot avanturizem. Belgijska krivda in odgovornost za pošastni sistem izkoriščanja in zatiranja v devetnajstem in dvajsetem stoletju zdaj v najboljšem primeru mlačno priznavajo, soočeni z nasprotovanjem belgijske družbe, ki se je po dveh svetovnih vojnah navadila na vlogo žrtve nemške agresije. Vendar ni nobenega dvoma, da črpanje naravnih bogastev, predvsem slonove kosti in gume, ki je bilo v veliki meri povezano s prisilnim delom, ponekod imelo značilnosti genocida. Dejstvo, da je kolonialno poslanstvo Leopolda II. imelo civilizacijski podton, še huje obremenjuje današnji vojaški poseg. Usodna povezava vojaškega nasilja, ljudomrziškega pohlepa po dobičku in gorečnosti verskih spreobračevalcev ob vsakem postkolonialnem posegu lahko vzbudi dvome. To je dalo dodatno težo kampanjam pod gesli "roke Konga" in "Afriko Afričanom"; vendar pa je javno mnenje, ki mu je bila prej ljubša izoliranost, po ogledu grozljivih televizijskih posnetkov in fotografij iz Darfurja v časopisju ter še prej v Ruandi zahtevalo vsaj malo več mednarodne pozornosti.

Kongoški primer zahteva zgodovinsko politiko, ki bo preseгла tisto, kar je sprejemljivo za Evropo, kaže pa tudi na meje in pasti globalizacije čaščenja in spomina z vidika holokavsta, oropanege časovnih in prostorskih koordinat.

Trditev o edinstvenosti pomora Judov tudi tokrat ne sme zožiti perspektive in podpreti nečesa, kar je konec koncev hierarhija žrtv, ki obnavljajo rasistične stereotipe. Obstaja zapleten odnos do kolonialne preteklosti Nemčije; nenaklonjena primerjava med koncentracijskimi taborišči kot posebnim zgodovinskim pojavom in kolonialnim genocidom ni tabu; za časa vladavine Leopolda II. so v Kongu surovo pobili skoraj deset milijonov ljudi — tudi tam se je uresničilo "nepredstavljivo". Rasistični antropolog Eugen Fischer je začel svojo škodljivo kariero v Nemški jugozahodni Afriki in jo končal ob prihodu v Auschwitz: ta osebna kontinuiteta je le en obraz te povezave. Odškodninski zahtevki ljudi, ki so bili žrtve trgovine s sužnji in kolonialnega preganjanja, še niso bili izplačani in na splošno je te zahteve verjetno težko izpolniti. Vendar pa bi evrocentrična interpretacija vzrokov in posledic genocidov na podlagi teze o njihovi edinstvenosti pomenila, da ne razumemo kulturnega pluralizma sodobnih družb, in bila bi nesodobna.

Šesti krog: Evropa kot celina preseljevanja

Šesti krog evropskega spomina, ki ga bom tu (čeprav po krivici) le na kratko omenil, je povezan z množičnim preseljevanjem ljudi v Evropo v devetnajstem in dvajsetem stoletju, predvsem pa po 50. letih. Ker je to tudi zgodovina azilantstva in bega pred revščino, je tesno povezana z evropsko kolonialno in postkolonialno zgodovino. Zahodnoevropski muzeji, posvečeni preseljevanju, so še na začetni razvojni stopnji in se ukvarjajo s še tevilnimi obrazi kulturne globalizacije. Vendar pa ostaja vprašanje, ali ti muzeji obravnavajo le uspeh ali neuspeh preseljevanja iz perspektive ljudi, ki se selijo, in/ali težave, povezane z njihovo družbeno, politično in kulturno vključitvijo iz perspektive večine, ali pa ta pogled presežejo in obravnavajo povezavo preseljevanja z zločinsko in tragično zgodovino koncentracijskih taborišč in gulagov. To vsekakor ni vplivalo na ljudi, ki so se preseljevali, in njihove starše, zastavlja pa se kot vprašanje za njihove otroke drugega in tretjega rodu in ponuja perspektivo, iz katere lahko opazujejo in ocenjujejo "svojo" zgodovino, ki so se ji medtem odtujili. Evropskih spominskih krajev od rimske dediščine in ostankov iz srednjega veka naprej ne moremo več prikazovati, ne da bi pomislili na to, kako naj jih napravimo razumljive priseljencem tretjega rodu, ki se težko spopadajo, na primer, z možnostjo neevropske identitete islamske *umme*. Evropski spomin bo torej postal nadnacionalen še tedaj, ko bodo evropski priseljenci (če bo priznan njihov državljanski status) prevzeli odgovornost za zločine in dogodke zunaj dežel, iz katerih prihajajo, in ko bo evropske človekove pravice in politiko azilantstva istočasno mogoče uveljavljati v mednarodnih krizah, ne da bi jih zlorabljali kot normativni ščit za varovanje evrocentričnih interesov.

Sedmi krog: Evropska zgodba o uspehu po letu 1945

Naj povzamem: kolektivni spomin Evrope po letu 1989 je prav tako pisan kot njeni narodi in kulture in — v dvojnem pomenu — ravno tako razdeljen kot njen narodnostni in družbeni svet. Spomina ni mogoče uravnati "mnemotehnično" prek državnih zakonov ali rutinskih spominskih obredov kot ob 8. ali 9. maju in 27. januarju. Mogoče pa je vzpostaviti evropski način ohranjanja spomina na pretekle zločine in se iz njih učiti v korist današnjih evropskih demokracij. Močan in ponavljajoč se nagib k prepričanju, da je v Evropi in za Evropo bolje pozabiti kot spominjati se, je razumljiv in pritegnil je ugledne zagovornike v postkolonialni Franciji, Španiji po Francu in Poljski po koncu socializma.

Po drugi strani pa imamo geslo pomembnega člana opozicije: "Amnestija da, amnezija ne!" Izkušnje kažejo, da so procesi demokratizacije v deželah tranzicije — kar so bile po letu 1945 skoraj vse evropske dežele — še vedno nejasni in nedokončani, če v njih kritično ne opredelijo svoje preteklosti. Tako kot se evropske demokracije ne vojskujejo več med seboj, tudi sam proces demokratizacije ponuja zadovoljivo legitimizacijo z vedno bolj evropsko usmerjeno zgodovinsko politiko, v kateri so lokalne ljudske pobude prav tako upoštevane v šolskih učbenikih in na državnih ter meddržavnih prireditvah.

Na tej točki je popolnoma opravičljivo, če se pedagoško in politično okoristimo z uspehom zahodne Evrope po letu 1950, ki je na Bruseljski razstavi enako poudarjen. Evropa je po tem datumu krenila na pot razvoja, ki jo pelje iz kroga totalitarizma in ideološke delitve na vzhod in zahod. Vzhodnoevropski pogled na to zgodovino pa po drugi strani zaznamujeta zavist in občalovanje, kajti med hladno vojno sta bila uspeh in sreča zahoda odvisna od nesreče in neuspeha onstran železne zaves. Težko bi trdili, da je pridružitve vzhoda leta 2004 premagala ta razkorak. Vendar se nam ni treba bati gradnje Evropskega muzeja, posvečenega temu uspehu.

Published 2009-07-06

Original in German

Translation by Dušanka Zabukovec

Contribution by Sodobnost

First published in *Blätter für deutsche und internationale Politik* 2/2009 (German version) / *Sodobnost* 5/2009 (Slovenian version)

(c) Claus Leggewie / Sodobnost

(c) Eurozine